

és kapcsolt korszakok

1914–2014

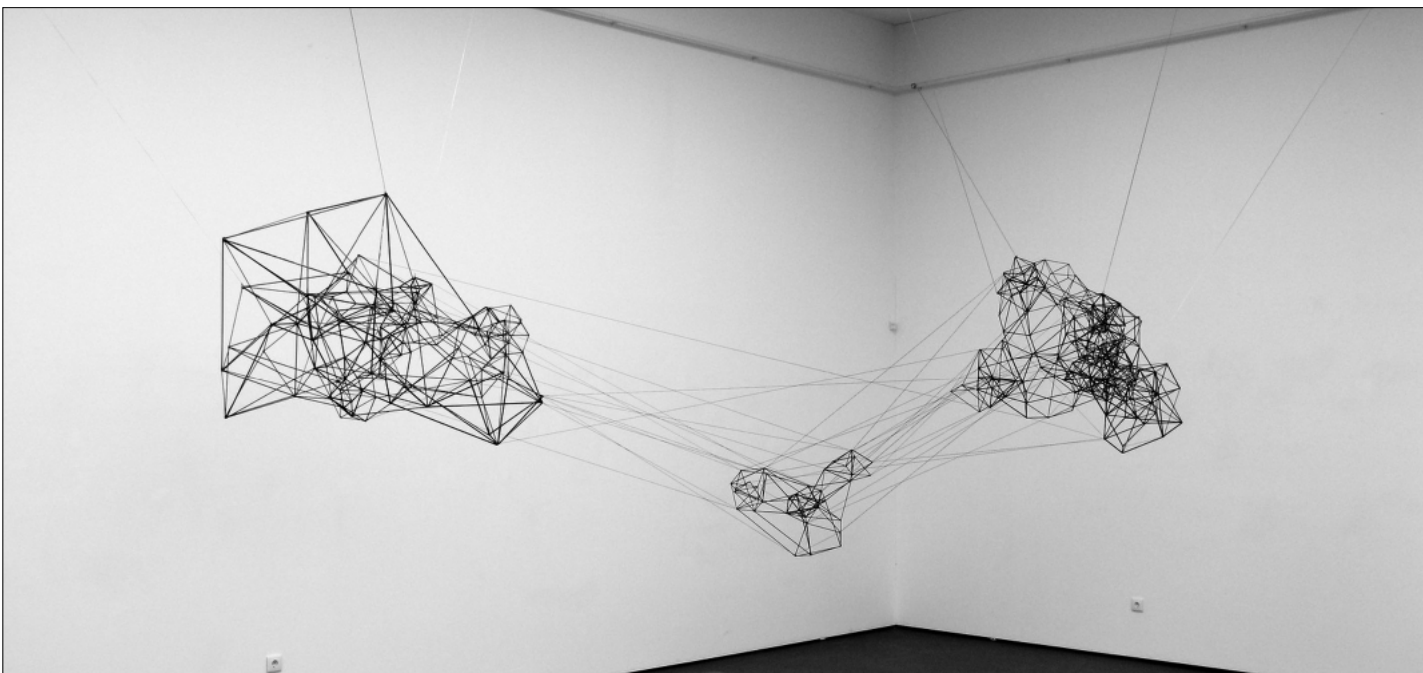
A történet ismert. 1914 nyarának elején Ferenc Ferdinánd felesége, Sophie Chotek kíséretében megérkezik Sarajevóba, hogy megtekintsen egy hadgyakorlatot. A látogatás részét alkotja egy ünnepélyes fogadás a Városházán, ahová a Miljacka folyó virágokkal és üdvözlő transzparenszekkel feldíszített partján vezet az út. Ugyanezen az útvonalon négy összeesküvő helyezkedik el. A történet szerint ketten közülük tüdőbajosak és amúgy is halál vár rájuk, ami egyúttal a legalkalmasabbá teszi őket a Bécsből érkezett magasrangú vendég elleni akcióra. Mindegyikük bombával, pisztollyal és némi ciánkálival van felfegyverezve. Az indítékok különbözőek, harc a szláv területekre kiterjedő osztrák-magyar uralom ellen, a rabságban sínylődő szerb testvérek felszabadítása és Nagy-Szerbia létrehozása, a boszniai szegénység megbosszulása stb. Reggel kilenc tájban az összegyűlt sokaság üdvözlöli a gépkocsikonvojt. A főhercegi pár, akikre csupán a helyi rendőrség vigyáz, lehajtott tetejű kocsiban ül. A történetek részletes rekonstrukciója szerint az első összeesküvő mellett olyan gyorsan haladnak el, hogy annak nem sikerül cselekednie, és csak a másodiknak, Nedeljko Čabrinovićnak nyílik alkalmát a bomba elhajítására. Az eldobott bomba egy másik kocsikereke alá kerül, súlyosan megsebesíti utasait és néhány bémésködőt. A kudarcot vallott merénylőt mérget nyel és a Miljackába veti magát, de mint hamarosan megállapítást nyer, a lejárt szavatosságú ciánkáli csak emésztési zavarokat okoz, a néhány centiméter mély folyó pedig épp csak eláztatja a ruháját. Veljko Bujalić 1975-ös filmjében mindez kissé másként történik. Látjuk, amint Ferenc Ferdinánd ügyesen elkapja a bombát, és a háta mögé hajítja. Piros festékben fürdő statiszták zűrzavara az utcán, a trónörökös kocsija pedig rohog tovább a Városháza felé. Nedeljko Čabrinovićot puskatussal eszméletlenül verve a rendőrök kihúzzák a folyóból. Az esemény szinte komikus. Mamlasz terrorista. Hatástalan mérge. Teátrálisan sikongató hölgyek. Ám a történet folytatódik. Eltelt egy óra. A kocsik a trónörökösrel ugyanazon az útvonalon jönnek visszafelé. A sofőr rossz utcába kanyarodik be, amelynek sarkán ott áll Gavrilo Princip. Vézna fiatalember bajuszkával, ahogy majd a rendőrségi fényképész megörökíti, éppen szendvicset eszik, és habozik, elhagyja-e a támadásra kijelölt helyet az első, sikertelen merénylet után. Merő véletlenségből szemközt találja magát a főherceggel és feleségével. Bulajević filmjében elsőként az utóbbi

veszi észre a fiatalember kezében a revolvért. A kamera premier plánban a főherceg arcára közelít, aztán a ravaszt lenyomó ujra siklik, az érdemrenddel ékes egyenruhára, amelyet átüt a golyó, egy női kézre, amely a fehér ruha derekán szétterjedő vérfolthoz kap. Princip két lövést ad le. Az első a főherceg nyakát találja el. A második mellé megy, Sophie Chotek hasába. Az autó tovább hajt a tömegben, a házaspár mozdulatlanul fekszik az ülésen, a női kalap túlméretezett pereme eltakarja halálos görcsbe torzuló arcukat. A történet megint folytatódik, de immár cseppet sem komikusan.

1914. június 28. egyesek szerint a huszadik század voltaképpeni kezdete. Eric Hobsbawm angol történész *The Age of Extremes* című könyvében felidézi François Mitterrand sarajevói látogatását a merénylet évfordulóján, 1992-ben, és megállapítja, hogy a francia elnök e gesztusát éppen a szimbolikus dátum és nyugtalanító üzenete fényében kell értelmezni. Mit akart üzeni vele Mitterrand? Mindenekelőtt azt, hogy a történelem ravaszul kitér a befejezésére irányuló minden igyekezet elöl, megbékélései és konszolidációi csak ideiglenesek, a látszólag helyi incidensek pedig rendszerint túlcsapnak mozgó határaikon, és nem kellene abban bízunk, hogy a történelmi dráma összes jelenete lejátszódott már. A huszadik század, mint Baudrillard mondja, azzal a nyugtalanító ténnyel szembesít minket, hogy bármi lehetséges.

Ez a rövid évszázad, ahogy Badiou nevezi *A század* című esszékönyvében, több párhuzamos elbeszélésben adja elő történetét. Az egyik teljesen szokványos, és néhány szóban összefoglalható: háború és forradalom. Két világméretű összecsapás tagolja, továbbá a kommunista projekt létrejötte, kiépülése és végül összeomlása. E paraméterek szerint, írja Badiou, ez a kommunizmus évszázada, a kollektív emlékezet szerint viszont az elgondolhatatlan és felfoghatatlan apokaliptikus, amelyre egyszerűen emlékezni kell. E leírhatatlan színrevitel középpontjában a holokauszt és gépezete áll: a koncentrációs táborok, a gázkamrák, a mérsárlások, a kínzások és a szervezett állami bűnözés. A megsemmisítés patológiás, elgondolhatatlan és felfoghatatlan technikái a számok nyelvén beszélnek, matematikai műveletekkel próbálják racionálissá tenni lényegi irracionálisukat. Áldozatok milliói. Hamutonnák. De a paramétereket megváltoztatva az évszázad arca is változik, és ebből másféle eredmények adódnak. A közgazdasági narratíva újabb párhuzamos

SAJKO, Ivana
„Költői nyelven
a történelemről”
„Családom
története”
*Magyar Lettre
Internationale*, 91

történettel írja felül az eddigieket. Ez a liberalizmusról szól, amely zárja a korszakot, és egyúttal átvezet a következőbe, nulla pontot alkot, amelyből a jelen történeti dinamikája kiindul. Itt a véresen kivívott demokrácia a globális piac-hoz, a tőke diadalához és a szociális empátia megszűnéséhez vezet. A közép-szerűség, a televízió és az elgárgulás évszázada, a hitel évszázada, amelynek jelenünket is terhelő záloga a hajléktalanság és a korrupció. De az a nézőpont, amelyből akár az elmúlt, akár a jelen évszázad igazából képes megmutatni magát, amely minket is abba a helyzetbe hoz, hogy mondhassunk róla valamit, az esztétikai nézőpont. A művészet itt a korszak jele és tünete, éppen gesztusainak és képeinek dekonstrukciója alkotja újra a politikai és civilizációs tájat. Ezek az újonnan megalkotott horizontok a saját felelősségünkre emlékeztetnek minket a realitással szemben, amely bármikor elképzelhetetlen történeti fikcióvá válhat, és amelynek dátumai visszamenőleg tragikusan sokatmondó számokkal csengenek egybe.

1914 ártatlan nyári napja alkalmat ad arra, hogy néhány másik, ugyanilyen galádul jelentéktelen dátumot felidézzünk. A történelem pregnáns régiója, az ex-jugoszláviai tele van ilyenekkel. 1987. szeptember 23-án és 24-én zajlik a Szerb Kommunista Szövetsége központi bizottságának nyolcadik ülése, amelyen Slobodan Milošević elnököl, és amelynek döntései a szakértők véleménye szerint az egész régió további történelmét meghatározták. Két év-tizeddel az említett esemény után Bojan Fajfrić belgrádi születésű holland művész filmet forgat *Theta Rhythm* címmel, amelyben részletesen rekonstruálja ezeket a szeptemberi napokat egy teljességgel történelmietlen nézőpontból, az apjából, aki jelen volt a televízióban élőben közvetített ülésen, és a kamera megörökítette, hogy alszik. „A tény, hogy apám aludt az ülésen, cseppet sem volt szégyenletes vagy botrányos. Éppen ellenkezőleg, teljesen észrevétlen maradt” – emlékezik Fajfrić. „Alvó apám ártatlan gesztusa metaforikusan kifejezte annak lehetetlenségét, hogy nemzedéke felülkerekedjék saját kora körülményein, és így gyakoroljon befolyást a történelem további menetére.”

Fajfrić arra hívja fel a figyelmünket, hogy egyetlen pillanatot sem ragadhatsz ki abból a kontinuumból, amelybe tartozik, és hogy az igazi dráma a „most” banalitása és az „utána” tragikuma közötti eltérésben rejlik, annak lehetetlenségében, hogy előre lássuk tévlenségünk következményeit, az át-aludt és elmulasztott, a továbbiakban viszont sorsdöntőnek bizonyuló pillanat téves megítélésében. Mire felébredünk, a történelem már elkezdődött, egyetlenül próbáljuk felvenni történetének fonalát, megtalálni a helyes álláspontot és állásfoglalást, hinni egyeseknek és kételkedni másokban, példászerűen választani, megőrizni lojalitást, morált és makulátlanságot, és kitartani emellett mindvégig, sőt a végen túl, mert a történelem visszamenőleg íródik és íródik felül, a leginkább éppen akkor, amikor látszólag már véget ért, rendreutasít és matematikával gyötör, kinyitja szorosan behunyt szemünket és olyan kérdés elé állít, amelyre tudnunk kellene a választ: hogy történhetett meg?

Menjünk vissza. Az 1914. június 28-án tizenegy óra tájban készült fekete-fehér fényképen látjuk, amint Ferenc Ferdinánd és felesége elhagyják a sarajevói Városházát. Egymásba karolva üdvözlök protokolláris kíséretüket az épület lépcsőjén. A terv az, hogy a kórházba mennek, ahol a sikertelen merénylőt ápolják, de mi tudjuk, hogy nem fognak odaérni. Útjukban áll az évszázad. A számok és a hamvak. Tucatnyi nemzeti, vallási és olajháború, nemzetgazdaságok összeomlása, a tőke metasztázisai, a prekariátus születése, az eladósodott ember végvonaglója és a történelemvéget tagadó nagy utópiák megvalósításának kudarca. Azok, akik valóban látták ezt az évszázadot, akik, Primo Levi szavaival, megérintették a Gorgó-főt, személyesen sohasem fognak beszélni róla. A teljességgel tanúk, akik belülről mesélhetnek el ezt a történetet, kívül vannak minden elmesélhető történeten, mert történetük visszahullott önmagába, és többé már senki sem mondhat róla semmit.

Annyit tehetünk, hogy beszélünk az elmulasztott alkalmakról, és Badiou példájára lazán körvonalozott történelmi narratívákat konstruálunk, amelyekben fölfedezhető valamelyes koherencia. Az egyik ezek közül mindenképpen az a bizonyos szokványos. A Jugoszláv Föderáció létrehozásával kezdődne, a testvériség és egység, a munkásönigazgatás eszméjével, az újjáépítés lelkesedésével, a munkaakkciókkal és tömeggyűlésekkel, és talán éppen Mitterrand sarajevói látogatásával érne véget, amikor már mindenki számára világos, hogy a határok, a gyárak és az emberek végső szétesésénél tartunk, és soha többé nem nézhetjük úgy nagyapáink és nagyanyaink fotóit, amint élmunkásként utakat és vasutakat építenek, hogy ne gyanítanánk: csukott szemmel csákányoztak, mert az őket lelkesítő nagy eszméket kompromittálták azok, akik dolgozni nem, csak lövöldözni voltak képesek értük.

A másik lehetséges történet 1987 szeptemberének végén kezdődhetné, azon a napon, amikor a tizennégy éves Bojan Fajfrić apja elaludt a Szerb Kommunista Szövetsége központi bizottságának ülésén, és amikor se ő, se mi, többiek, nem láttuk előre rövidlátásunk végeredményének számait. Ennek a történetnek, legalábbis névlegesen és bürokratikusán és Horvátország esetében, a Zágráb főterén 2013. július elsején lezajlott eseménnyel, az Európai Unióhoz való csatlakozás megünneplésével kellene végződnie. Kellene, de nem azzal végződik. A történelmi törekvések állítólagos beteljesülése csúfosan zajlott le, nem csupán azért, mert a gondosan előkészített június elsejei banketten nem jelent meg Merkel asszony, hogy hivatalosan áldását adja rá, és nem csupán azért, mert ugyanezen a napon a nagy színpad fölött a Lidl olcsó üzletlánc zászlaja lengett ezzel az ironikus üzenettel: Isten hozott az európai vendégségben, és nem csupán azért, mert ugyanebben az időben és ugyanennek a vendégségnek a tiszteletére európai polgárok ezrei mentek ki az utcára, hogy támogatásukról biztosítsák a többé-kevésbé ugyanilyen autisztikus hatalmak páncélosaival összecsapó görög és török tüntetőket, hanem azért is, mert az említett eseményt az idegenforgalmi propaganda parádéjaként és a jólét hiteltelen szimbólumaként rendezték meg, hogy egy történelmi narratívát megpróbáljanak a szimbolikus happy endig eljuttatni, és ezzel véget vetni egy új és jobb korba vezető gyötrelmes útról szóló elbeszélésnek, amely azonban, saját reális tartalma révén, minden erejével ellenáll a lezárásnak.

A Khuenburg palota, ahol Ferenc Ferdinánd született, alig száz méterre van a háztól, ahol most élek. Az épület sarkán lévő emléktáblára Ferenc Ferdinánd halálának dátuma mellett azt is odavesték, hogy az a végzetes 1914. június 28-a az első világháború közvetlen kiváltója volt. Ismétlem, a történet ismert, a történelem mindenütt hasonló emlékjelekkel, emlékművekkel és hegekkel szóródik szét, de ami engem érdekel, míg karomon a fiammal ott állok a villamosmegállóban a császári szülőházzal szemközt, amire engem mindezek a megemlékezésekkel megjelölt évfordulók figyelmeztetnek, az egy olyan, teljesen bensőséges nézőpont, amilyennek a történelmi elbeszélésekben rendszerint nincs helye, mert az élet konkrét dolgai a leggyakrabban a nagy társadalmi absztrakcióknak esnek áldozatul. Az én bensőséges nézőpontom, amelyet nevezhetnék egy anyáéna, egy hétköznapi emberének vagy akár egy közepesen jelentős íróéna, teljességgel földhözragadtan a radikális jelent veszi alapul, a keringést az elvetélt politikai és gazdasági koncepciók spirálján, amelyek semmiféle garanciát nem nyújtanak az adóságok algoritmikus kategóriáinak kiárusított jövőre, és amelyen, tetszik vagy sem, gyermekeinknek majd át kell küzdeniük magukat. Ebből a nézőpontból Ferenc Ferdinánd imperiális törekvései vagy akár Gavrilo Princip reakciós tervei ugyanannak a politikai diktatúrának a részei, amely a tényleges soruktól teljesen elszakított társadalmi dinamikákat manipulálja. És amikor azt mondom, hogy bizonyos történelmi narratívák kontinuitásuk után még száz évvel is befejezetlenek, akkor magamnak anyaként, emberként és íróként megnyitom a remény terét, amelyben a történelem még újra a szenvedőké lehet, amelyben lehet még tenni valamit, amelyben valami felülírható még, és ennek a valaminek éppen itt, a történelem földszintjén kell megalapozódnia, a valódi emberek között, ahol a legnagyobb a pánik, és ahol a rossz prognózisok és deficit-statisztikák által hivatalosan meghirdetett jövőtől már eleve meg vagyunk fosztva. Az évfordulósan bezáruló ciklus azt követeli tőlünk, hogy saját történeti pillanatunkat alapul véve újból mérlegre tegyük, hogy felülvizsgáljuk a csak látszólag megvalósított koncepciókat, hogy megvizsgáljuk a módszereket, amelyekkel létrejötték, hogy változtassunk opportunistá megszokásainkon és meddő intellektuális szarkazmusunkon, hogy szolidaritást vállaljunk a hozzánk hasonlókkal, a történelmen kívüli emberekkel, akik mégiscsak többre vágynak, mint amit a korábban említett Lidl nyújthat nekik. És hogy nyitva tartsuk a szemünket.

A *másik fok* című esszéjében, „Emlékek, feleletek és felelőségek” alcímmel Jacques Derrida Európáról mint szirtfokról, az ázsiai kontinens nyugati nyúlványáról beszél, amelynek földrajzi alakja mindig is meghatározta szellemi térképét, mert a szirtfok a fej, a végső, a cél és a befejezés, az irányt meghatározó kicsúcsosodás, a szirtfok egy olyan hajó orra, amely kapitányának korlátlan hatalmában áll megváltoztatni az úticélt. Európa, írja Derrida, mindig nyitott volt egy olyan történelemre, amelyben az irányváltoztatást vagy egy másik irányhoz való viszonyulást lehetségesnek tekintik. Ezen a szirtfokon élni, a láthatárra szegezett tekintettel, ez az a megelőlegező történeti pozíció, amelyben felelőséget vállalunk magunkért, másokért és mások előtt.